

Jan Kopiec, *Zainteresowanie prof. Wojciecha Marii Bartła historią Kościoła*,
[w:] *Profesor Wojciech Maria Bartel w służbie Kościołowi i Ojczyźnie*,
red. Andrzej Wójcik, Kraków 2019, s. 53–61.
DOI: <http://dx.doi.org/10.15633/9788374387422.04>

bp Jan Kopiec
Uniwersytet Opolski

ZAINTERESOWANIE PROF. WOJCIECHA MARII BARTŁA HISTORIĄ KOŚCIOŁA

Wojciech Maria Bartel – krakowianin z urodzenia, wychowania i wykształcenia, mający także szczęście realizowania swego życiowego programu w swoim rodzinnym, królewskim mieście, owianym wspaniałą przeszłością i bogactwem kultury, budował bardzo konsekwentnie swą tożsamość i poczucie wartości. Wyrastał w klimacie „sielsko-anielskim”, bowiem – jak sam przyznał w swych zapiskach pamiętnikarskich – nie brakowało mu nic, co by do szczęścia i zdrowia tak młodego obywatela potrzebne było¹. Korzystał obficie ze sprzyjających okoliczności, by chłonąć wiedzę, moc przyswajając języki obce, nawiązywać szerokie kontakty z wartościowymi ludźmi. Wprawdzie wnet wojna wiele zmieniła i zmusiła do trudnych decyzji, ale szczęśliwie młodego Bartła także wzmocniła i zahartowała. Po przejściu wojennej zawieruchy 20-letni Wojciech

¹ Por. „*Księga mojego czasu i działań*”. *Wojciech Maria Bartel 1923–1992 w 10. rocznicę śmierci. Katalog wystawy*, Kraków 2002, s. 9. Do bogatszej zawartości notatek wspomnieniowych Wojciecha Bartła odwołuje się w biograficznym szkicu Janina Bieniarzówna: *Wojciech Maria Bartel 1923–1992*, w: *Dawne prawo i myśl prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartła*, red. J. Malec, W. Uruszczyk, Kraków 1995, s. 7–13.

Maria Bartel świadomie wybrał studia prawnicze, z reguły w ocenie społecznej nobilitujące. I na tej drodze doszedł do najwyższych piedestałów i poszerzył grono zasłużonych dla naszych dziejów, co także ta konferencja, jak i poprzednie spotkania jemu poświęcone niewątpliwie potwierdzają. Ważne jest, że kierował się przekonaniem o przydatności wiedzy. Przyznał: „Już na pierwszym roku studiów zainteresowałem się problematyką historycznoprawną i uczestniczyłem w pracach seminarium poświęconego Konstytucji 3 maja prowadzonego przez Profesora Kutrzebę”². Już ten początek wskazywał, że w warsztacie przyszłego uczonego nie będzie brakowało – pośród badawczych problemów z dziedziny prawa – tematów z zakresu historii, w czym Bartel upatrywał nieodzowne wsparcie dla formowania dojrzałego spojrzenia na ten aspekt ludzkiej egzystencji.

1. W jego przypadku przygoda z nauką mogła się zacząć od badania dziejów własnej rodziny i umacniania się dzięki temu w przyszłym profesorsze świadomości starodawnych korzeni. Mogły napawać dumą przesłanki poświadczające przynależność wpisanego do metryk stanowych rodu do szlachty galicyjskiej; niebagatelna była też rola atmosfery religijnej w rodzinie, która sprzyjała – zwłaszcza w Krakowie – odnoszeniu codziennej rzeczywistości do sfery religijnej i kościelnej. Dziś trudno nam przekonująco o tym ścisłym powiązaniu w jego osobistym życiu mówić bez powołania się na dokumenty, ale te okoliczności musiały w młodym i przenikliwym przedstawicielu rodziny Bartłów rozbudzić pytania natury historycznej, skłonić do zainteresowania się możliwościami ich zgłębiania i – by przywołać Leopolda von Rankego z jego słynnym zdaniem: „wie es eigentlich gewesen war” (zadaniem historyka jest szukać w każdym przypadku odpowiedzi na stawiany problem dziejowy, czyli zbadać, **jak rzeczywiście było**, a nie tylko, **jak mu się wydaje, że było**) – postawić sobie wyraźne pytania o fakty. By próbować wniknąć w ten aspekt umysłowości Profesora, na-

2 J. Bieniarzówna, Wojciech Maria Bartel 1923–1992..., dz. cyt., s. 17.

leży uwzględnić w pierwszym rzędzie jego dorobek intelektualny, w czym pomocny jest precyzyjny przewodnik, czyli dorobek pisarski Wojciecha Bartla ujęty w zestawieniu bibliografii podmiotowej³.

Widoczne jest aż nadto, że Bartel historykiem Kościoła *sensu stricto* nie był, ale przez całe swoje życie dawał wyraz świadomości, że otwierając jakąkolwiek kartę z przeszłości, trzeba na nią patrzeć holistycznie, całościowo, dostrzegając także oddziaływanie na dzieje społeczeństwa czynnika religijnego i kościelnego.

Towarzysząc Wojciechowi Bartłowi na jego drodze naukowej, spostrzegamy łatwo, że od początku swej samodzielnej pracy sięgał ambitnie do tematów trudnych i zgłębianie tematów dotyczących prawa łączył bardzo trafnie z drażeniem tematyki historycznej. A zainteresować go mogło w pierwszym rzędzie to, co miało na wyciągnięcie ręki w rodzinnym Krakowie, a co dotyczyło kluczowych spraw z dziejów ojczystych. Rozumiemy przez to w pierwszym rzędzie pozostające do dyspozycji badacza źródła, których Kraków jest prawdziwą skarbnicą, i na które młody uczony zwrócił uwagę.

Badając chronologicznie jego dorobek, zauważamy na podstawie przebadanego bogatego zasobu archiwaliów, że najwcześniej początkującego asystenta w Uniwersytecie Jagiellońskim zaintrygowała **insurekcja kościuszkowska**. Wiadomo, jaką rolę odegrał Kraków w życiu samego Tadeusza Kościuszki, jak też w zaplanowanym powstaniu narodowym, które miało obronić niepodległość chylącego się ku upadkowi państwa. Bartla zainteresować musiała nie tylko faktografia powstania, ale nade wszystko fundamenty ideowe tego wydarzenia. Już w 1954 roku pisał o dozorach w insurekcji kościuszkowskiej⁴, w tymże samym roku podjął refleksję nad wątkami ustrojowymi obecnymi w programie kościuszkow-

³ *Bibliografia prac prof. Wojciecha M. Bartla*, zestawiał P. Kuglarz, w: *Dawne prawo...*, dz. cyt., s. 15–25. Korzystam z tego zestawienia dla usystematyzowania dorobku naukowego Profesora.

⁴ W. M. Bartel, *Dozory w Insurekcji Kościuszkowskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 6 (1954) z. 2, s. 78–104.

skim⁵. Niedługo potem w obszernym studium, stanowiącym badawczy fundament dla jego dysertacji doktorskiej, omówił system władz cywilnych w tymże powstaniu⁶, dochodząc do bolesnego faktu kapitulacji królewskiego miasta⁷. Jeszcze później powrócił do badania związków Kościuszki z Krakowem, włączając w nie także reminiscencje rodzinne⁸. W podjęciu tak rozumianej tematyki ujawnia się przenikliwy zmysł badawczy, dzięki któremu nasza wiedza o tym dramatycznym zrywie ważnego bohatera narodowego, który pociągnął za sobą znaczny odsetek narodu, została istotnie wzbogacona o nowe wątki i dokumentację. Niemal jednocześnie z podjęciem powyższej problematyki uwagę przyszłego profesora przyciągnęło Wolne Miasto Kraków, w szczególności zaś **rewolucja krakowska 1846 roku**, a to ze względu na jej wyjątkowo trudny kontekst dziejowy, jak też ciągle jeszcze niejednoznaczną ocenę jej charakteru. Ten fakt niezmiennie zmusza do drażnienia tego dramatycznego wydarzenia metodą krytyki historycznej⁹. Bartel w świetle źródeł pogłębił rozumienie tego bolesnego dramatu dziejowego, ukazując go na szerszym tle koncepcji społeczno-politycznych utrzymujących się w społeczeństwie polskim po klęsce powstania listopadowego. To pozwoliło mu przeprowadzić trafną analizę stanu umysłów Polaków, zwłaszcza elit narodu dotkniętego przez zaborców represjami¹⁰. Kolejną próbę badania

5 W. M. Bartel, *Elementy burżuazyjno-demokratyczne w ustroju Powstania Kościuszkowskiego*, w: *Zagadnienia prawne Konstytucji PRL*, t. 2, Warszawa 1954, s. 419–448 (razem z J. Baszkiewiczem, W. Rostockim, W. Zienkiewiczem).

6 W. M. Bartel, *Ustrój władz cywilnych powstania kościuszkowskiego*, „Studia nad Historią Państwa i Prawa”, seria II, Wrocław 1959, ss. 247.

7 W. M. Bartel, *Kapitulacja Krakowa w dniu 15 czerwca 1794 r.*, w: *Teki archiwalne*, t. 9, Warszawa 1963, s. 105–121.

8 W. M. Bartel, *O Kościuszcze i jego spotkaniach z Krakowem*, Kraków 1969 (*Kraków dawniej i dziś*, 19).

9 W. M. Bartel, *Różne wersje aktów rewolucji krakowskiej 1846 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 63 (1956) nr 2, s. 95–107.

10 W. M. Bartel, *Rewolucja krakowska 1846 roku na tle niektórych polskich koncepcji społeczno-politycznych lat 1831–1846*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 9 (1957) z. 1, s. 131–226.

ustroju i struktury Wolnego Miasta Krakowa stanowi tekst referatu pt. „Zgromadzenie Reprezentantów Wolnego Miasta Krakowa”¹¹, przez co precyzyjniej można traktować o tym organizmie narodowym. W tym okresie bardzo ożywionej intelektualnej aktywności Wojciech Bartel sięgał do późniejszych, także trudnych, problemów dziejów Polski w okresie zaborów. Wiele badawczych impulsów podsunęło mu efemeryczne **Księstwo Warszawskie**, istniejące z nadania Napoleona w latach 1807–1814. Przyglądnął się temu interesującemu tworowi politycznemu poprzez pryzmat ustawodawstwa stanowionego w warunkach braku pełnej niepodległości dawnego państwa. Ten, w sumie krótki, bo trwający zaledwie 8 lat epizod w tysiącletnich dziejach państwa i narodu polskiego zasługuje jednak na dalsze badania, a to głównie ze względu na formowanie się wówczas w Europie ducha nowej epoki, znaczonej dorobkiem myśli oświeceniowej. By móc przeanalizować ten fakt historyczny bardziej wszechstronnie, Bartel zajął się, razem z innymi specjalistami z tego zakresu, przygotowaniem bardzo pożytecznej czterotomowej edycji dokumentów o charakterze normatywnym, tworzących zręby ustrojowe tej namiastki państwowości polskiej¹². Znaczący wysiłek naukowy, związany z przygotowaniem obszernego materiału (łącznie 920 stron druku) wprowadził Wojciecha Bartla do grona wytrawnych uczonych i znawców nie tylko prawa, ale też mechanizmów dziejowych tego okresu¹³. Przyznać należy, że ta publikacja bez wątpienia należy do znaczących osiągnięć z dziedziny prawa, ale bez myślenia historycznego trudno byłoby zrealizować tak ambitny temat. Na wszystkich etapach tego aktywnego postępo-

11 Opublikowany w: „Czasopismo Prawno-Historyczne” 36 (1984) z. 1, s. 143–153.

12 *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego. Akty normatywne władzy najwyższej*, t. 1 1807–1808, t. 2 1808–1810, Warszawa 1964; t. 3 1811–1812, Warszawa 1967; t. 4 1812–1813, Warszawa 1969, oprac. W. Bartel, J. Kosim, W. Rostocki (Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, seria 2: Pomniki Prawa Polskiego).

13 O docenianiu przez Bartla edycji źródłowych świadczy też wartościowy *Wybór tekstów źródłowych do ćwiczeń z powszechnej historii państwa i prawa*, Kraków 1967 (razem z I. Malinowską i S. Salmonowiczem).

wania badawczego Wojciech Bartel bardzo dyskretnie dawał odczuć, zwłaszcza w tzw. epoce minionej, że w życiu narodu polskiego nigdy nie zabrakło odniesień do sfery religijnej.

2. Z pewnością podniesione zostanie w innych przedłożeniach kolejne, niezwykle ważne zainteresowanie się Wojciecha Bartla – pod wpływem profesora Michała Patkaniowskiego – zagadnieniami dotyczącymi dorobku cywilizacyjnego **Anglii**. Warto uświadomić sobie, że swe kompetentne badanie tematów angielskich podjął już na samym początku swej aktywności pisarskiej: jeszcze w 1946 roku jako młody student prawa opublikował krótki tekst o koordynacji nauki i przemysłu w Zjednoczonym Królestwie¹⁴, pogłębiając zagadnienie rok później omówieniem angielskich rozwiązań w dziedzinie nauki¹⁵. Stypendium uzyskane z British Council i możliwość nieco dłuższego wyjazdu w roku akademickim 1960–1961 do Londynu celem pogłębienia swej wiedzy, zaowocowały pracą habilitacyjną, poświęconą ochronie wolności osobistej we wczesnośredniowiecznej Brytanii¹⁶. Nie trzeba uzasadniać, jakiego wysiłku wymagało już samo postawienie problemu badawczego, a jeszcze bardziej wymagające okazało się skompletowanie niezbędnej bazy źródłowej, by w końcowym efekcie dokonać wysiłku badawczego, łącznie z osadzeniem postawionej tezy na tle porównawczym, z wykorzystaniem materiałów. W tym przypadku przyswojenie wiedzy o wczesnych dziejach średniowiecznej Brytanii było więcej niż niezbędne. Nie tylko w tym przypadku Wojciech Bartel zabierał głos, uwzględniając uwarunkowania postrzegane rozwojowo, czyli historycznie, a także klimat duchowy chrześcijaństwa brytyjskiego w tej fazie jego dziejów. Dlatego też to dzie-

14 W. M. Bartel, *Współpraca nauki i przemysłu w Wielkiej Brytanii*, „Życie Nauki” 2 (1946) nr 11–12, s. 461–464.

15 W. M. Bartel, *O centralnej Radzie Badań Naukowych i innych angielskich projektach*, „Życie Nauki” 3 (1947) nr 15–16, s. 252–255.

16 W. M. Bartel, *Ochrona wolności osobistej na tle rozwoju państwowości anglosaskiej Brytanii (do roku 1066)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze”, z. 23, Kraków 1965.

ło zostało uznane przez znawców problematyki za pionierskie nie tylko w literaturze polskiej, ale także angielskiej¹⁷.

Zresztą to nastawienie będzie towarzyszyło Wojciechowi Bartłowi właściwie przez całe życie. Trudno zdecydować, czy tylko właściwości metody nauk prawnych charakteryzowały jego szerokie badania nad kolejnym tematem, którym okazały się **dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego**, w którego ramach pozostawała Katedra Prawa Kanonicznego. Wiadomo o XIV-wiecznej genezie uniwersyteckiej obecności w Krakowie; w XV wieku zawitała tam także teologia, uprawiana pod patronatem instytucjonalnego Kościoła. Wszystkie prace traktujące o uniwersytecie, tej dostojnej instytucji akademickiej stołecznego Krakowa, wymagały dobrej znajomości kontekstu dziejowego państwa i Kościoła, w jakim działał krakowski Wydział Teologiczny, a powstawały w ramach żywej współpracy z krakowskim Papieskim Wydziałem Teologicznym, późniejszą Papieską Akademią Teologiczną (obecnie Uniwersytet Papieski Jana Pawła II)¹⁸.

W tym nurcie powiązań dziejów z Kościołem znalazły swe miejsce kolejne pogłębione refleksje z dużym ładunkiem myślenia historycznego, zakładającego właściwe rozumienie Kościoła w dziejach narodu i jego kultury. Zawarł je Wojciech M. Bartel w takich opracowaniach, jak np. *Materiały źródłowe do sprawy biskupa Łętowskiego z lat 1847–1849*¹⁹, *O pracach naukowych ks. Alfonsa Schletza*²⁰ czy *Naukowy mecenat Adama Stefana Sapiehy*²¹. Te opracowania należały do specyficznego gatunku naukowego pisarstwa, jakim jest – najogólniej ujmując – **biografistyka**. Nie ulega wątpliwości, że niezależnie od merytorycznej problematyki w rekonstrukcjach biografii konkretnych osób zawsze musi być stosowana metoda

17 J. Bieniarzówna, Wojciech Maria Bartel 1923–1992..., dz. cyt., s. 9.

18 Prawie wszystkie publikowane na łamach „Analecta Cracoviensia”; omawia je J. Bieniarzówna, Wojciech Maria Bartel 1923–1992..., dz. cyt., s. 11–12.

19 Opublikowane na łamach „Naszej Przyszłości” t. 36 (1971), s. 231–259.

20 W: „Nasza Przyszłość” t. 50 (1978), s. 27–41.

21 W: *Księga sapieżyńska*, t. 1, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 205–241.

historyczna, gwarantująca poprawność merytoryczną. W tym zakresie Bartel dokonał bardzo wiele. Swą uwagę poświęcał nade wszystko osobom związanym ze środowiskiem polskich prawników, postaciom zasłużonym w różny sposób dla Krakowa; nie brakowało też w kręgu jego zainteresowań ludzi Kościoła, uczonych, hierarchów, odgrywających ważną rolę w społeczeństwie²². Był niezawodnym i kompetentnym współpracownikiem takich prestiżowych ośrodków biograficznych, jak redakcja ukazującego się w Krakowie Polskiego Słownika Biograficznego czy wiedeńskiego Österreichisches Biographisches Lexikon. Na kanwie rozważań biograficznych dotyczących poszczególnych osób formował się jego warsztat historyczny, który ułatwiał mu swobodne poruszanie się po wielu skomplikowanych i szeroko ujmowanych przez niego zagadnieniach z zakresu formowania się prawa i uprawiania tej dyscypliny na przestrzeni wieków²³.

Niniejsze krótkie rozważania o warsztacie historycznym profesora Wojciecha Bartla ukazują, jak szeroka była panorama zagadnień, które podejmował jako zadania właściwe dla uczonego. W kręgu zagadnień, stanowiących dla niego wyzwanie badawcze, zawierały się takie tematy, jak np. władza polityczna, prawa człowieka, dzieje Kościoła, rozwój intelektualnych wątków w aktywności ludzkiej na przestrzeni wieków. Z upływem lat Bartel potrafił łączyć je w udaną syntezę, co było możliwe dzięki jego znajomości prawa

22 Por. J. Bieniarzówna, Wojciech Maria Bartel 1923–1992..., dz. cyt., s. 11. J. Kopiec, *Ludzie Kościoła w naukowej biografii profesora Wojciecha Marii Bartla*, w: *Wojciech Bartel 1923–1992. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 15 listopada 2002 r.*, s. 35–41 (Archiwum Nauki PAN i PAU, 12).

23 Na uwagę zasługuje też znacząca aktywność w pisaniu recenzji dzieł kanonicznych i dotyczących historii, w czym ujawnił się bez wątpienia format wybitnego uczonego. Nie można pominąć także ważnego aspektu naukowej działalności Bartla, jaką było dość częste omawianie periodyków naukowych, zwłaszcza zagranicznych; taki przegląd wyrabia wrażliwość na ważne nurty zainteresowań, także na arenie międzynarodowej. Warto jeszcze dodać, że Profesora żywo zajmowały kwestie związane z ruchem naukowym zarówno w Polsce, jak i za granicą – to wątek zasługujący na osobne opracowanie.

i mentalności prawniczej, osadzonych z reguły na szerokim tle dziejowym. Tu należy wymienić ważne teksty o miejscu religii w dziejach Polski od XVI do XX wieku²⁴, a nawet – niestety, opublikowane już po zgonie Profesora – udane syntetyczne rozważanie na temat kształtowania się relacji między Kościołem i państwem w okresie komunistycznym²⁵.

Wątków dotyczących tematu niniejszego artykułu jest znacznie więcej, niż zdołałem poruszyć. Nasuwa się w tym miejscu wniosek – myślę, że wystarczająco udokumentowany – że badacz każdej dziedziny ludzkiej aktywności wie, że musi swe rozważania ujmować w kontekście historycznym, nie bagatelizując nigdy sfery religijnej i kościelnej. Wojciech Maria Bartel wybrał studiowanie prawa, ale poznawanie tej sfery ludzkiej aktywności łączył, niezależnie od uwzględnianego aspektu, z refleksją nad wypracowanymi w ciągu wieków zasadami. Tworzył w określonym klimacie polityczno-społecznym, pracę badawczą łączył z aktualnym zaangażowaniem w realizowanie szczytnych zamierzeń.

I uwaga na koniec: trzeba podkreślić, że Wojciech Bartel posiadał umiejętność prowadzenia pracy zespołowej, co w gronie uczonych nie zdarza się zbyt często! Niezwykła otwartość Profesora przełamywała wiele oporów, o czym mogę i ja zaświadczyć.

²⁴ W. M. Bartel, *The State and Christian Religions in Poland from the 16th to the 20th Century*, w: *The Common Christian Roots of the European Nations. An International Colloquium at the Vatican*, Florence 1983, s. 827–842.

²⁵ *Kirche und Staat in Polen in den Jahren 1944–1989*, Nijmegen 1993, ss. 31.

Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II
w Krakowie